
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

HITELESEBB PETŐFI-KÉPET!

Szöllősy Vágó László: *Petőfi a déli végeken. A jugoszláviai Petőfi-kultusz nyomában.* Magyarországi Tudományos Társaság, Szabadka, 1992

Alkalmazott tudomány, tudománynépszerűsítés, publicisztika, illetve ezek valamilyen jelentéseggyüttese – talán ezekkel a fogalmakkal lehetne a legtalálébban jellemezni Szöllősy Vágó László könyvének a műfaját, s a szerző abbeli szándékát, hogy a lényeges elemeiben már feltárt, ismert s nagyrészt közzétett ismeretanyagot egy kiadványban összegezve közérthető s olvasmányos formában adja az olvasó kezébe. Hangsúlyozni szeretnénk, hogy szerzőnk munkáját a bevezetőben említett fogalmakkal nem *minősíteni* akarjuk, hanem előadásbeli sajátosságait, anyagfeldolgozásának és -bemutatásának módszerét, dokumentációjának a kezelését stb. akarjuk jellemezni. Az *alkalmazott tudomány* jelzős szerkezet első tagjában tehát nem a dolgozat értékelése rejlik, hanem annak a megállapítása, hogy az író nem a történet-, illetve irodalomtudomány, a komparatiztika, az esztétika, a folklór, a kulturológia, esetleg a velük rokon diszciplínák valamelyikének sajátos, önelvű, jellegzetes kutatómódszertani szempontját érvényesíti, hanem jobbára a társadalmi, nemzeti, kulturális, sőt annak a tagadása ellenére is: politikai jelenünk egy ma időszerűnek felismert s minden egyébnél előbbre valónak tartott aspektusát és elvi álláspontját. (Ez azonban már zavarólag hat ki a munka koncepciójára, s ezért e kérdésre külön ki kell majd térnünk obszervációink során.) Ilyen megállapításra juthatunk, ha a szerzőnek a könyv bevezetésében és zárószavában megfogalmazott céljait s módszertani eljárásaira vonatkozó felfogását szembesítjük a könyvben prezentált eredményekkel. Az Utószóban arról beszél, hogy „nemzeti kultúránk nagyjainak szellemiségét” kell a szétosztottan élő magyarság tudatvilágának a központjába helyezni, hogy abból „merítsen hitet és kitartást, bizást és öntudatot, szeretetet a magunk és tiszteletet a mások kultúrája iránt”. Nem a programkijelölő bevezetés, hanem az Utószó sorai ezek, ezért értelmezhetők úgy is, mint a szerző tapasztalatainak az összegezése, a végső tanulságok levonása, az alkalmazott módszerek és eljárások igazolása. Az Előszó helyett című bevezetőjében mutat rá, hogy miért éppen „1992 tavaszán” s egyáltalán miféle meggondolással, milyen indítékokból írta munkáját. Figyelmeztet, hogy a feldolgozott dokumentumok és információk, a források és tények „nem irodalmi, hanem művelődéstörténeti” érdekűek. No-

ha – mint írja – értekezése híján van még sok tárgyi és személyi emléknek, amelynek a segítségével jobban megvilágíthatna volna a tárgyalta problémakört, mégis úgy érzi, „hogy ez az egész munka még így sem volt hiábavaló. Kiváltképpen nem hiábavaló most, amikor a délvidéki magyarság több évtizedes identitászavarából felocsudva nemzeti öntudatra ébred, és újra felfedezi önnön nagyjait, köztük Petőfit is”. Bármennyire szeretnénk is másképpen értelmezni a szerző intencióit, nem tehetjük, mert azokat ő maga is Petőfi újra felfedezésének a szolgálatában jelöli meg, amire elsősorban magyarságtudatunk szilárdabb megalapozása végett van szükség. Az ellentmondás kézenfekvő: a könyv teljes anyaga, összhangban a szerző igyekezetével, Petőfi emlékének továbbéléséről, kultusza töretlen folytonosságáról tanúskodik, a munka legterjedelmesebb fejezete pedig címében hangoztatja, hogy „Petőfi él” – ám mégis felfedezésre vár, arra, hogy eloszlassuk a ködöt, amely nemzeti öntudatunk zavara folytán megült alakja és műve körül. Egy új Petőfi-képre van tehát szükség, amely nem azonos a tankönyvek költőjével, sem a „napi politikai júdásccsokkal benyálazott Petőfijével”.

Megmoccan bennünk a lelkiismeret, melbe vág a hirtelen támadt sanda gyanú: talán bizony csak nem bennünket illet ez a sok dísztelenség. . . De aligha lehet félreértés, ugyanis a könyv egész példaanyaga, a munka során felhasznált szakirodalom, az utalások, az egész érvrendszer a „dél kapujában” kialakított, saját, belső keletkezésű Petőfi-képre, a mi tankönyveinkre, publikációkra stb. vonatkoznak, alcíme pedig minden kétegyünkét elosztatja: A jugoszláviai Petőfi-kultusz nyomában. De mégsem lehet egészen pontos a kórisme, hisz a könyv fölényes, magabiztos, akár ítéletként is felfogható minősítései ellenére is tudvalevő, hogy akadtak e szellemi térségben kevésbé aggasztó jelenségek, a költői opus kevésbé hamis értelmezésére tett kísérletek is, méghozzá azokban az időkben, amikor Petőfi dolgában Révai József és Horváth Márton volt az orákulum. Noha ezek jó részét Sz. V. L. is regisztrálja, nem lett volna fölösleges egy kissé odaadóbb figyelemmel fellapozni a Csáky–Pastyik–Káich–Pató–Hornyik–Pohárkovic stb. bibliográfiákat és repertóriumokat, amelyek pontosabban eligazítanak bennünket e témakörben.

Jóllehet a költő iránti csodálatunkat és a műve megközelítésére tett több évtizedes kísérletezésünket nem a főt említett szándékok motiválják, igazat kell adnunk a szerzőnek: az ismét s immár a sokadszor újjáéledt Petőfi-kultusz háttérében valóban a megnevezett indítékok rejlenek, felfogásunk szerint azonban nem mindig költői nagyságának föltétlen bizonyosságaként. Ha ugyanis magunkévá tesszük azt a még a múlt században kialakult értékrendet, amely szerint Petőfinek az emberiség öt legnagyobb költői lángelméje között a helye, Homérosz, Dante, Shakespeare és Goethe társaságában, akkor egyenesen vigasztalanná tenne bennünket az a feltevés, hogy a fenti receptúra megfigyelései értelmében Petőfit nem azoknak az ismérveknek az alapján kell az öök közé sorolnunk, mint említett költőtársait, akiknek a minősítésében bizonyára nem görög, olasz, angol vagy német voltak a legfontosabb mozzanat. Ha jól emlékszünk, Illyés Gyula mondott olyasmit, hogy a Nemzeti dal akkor is nagy vers lenne, ha még a magyarokat, hanem történetesen a franciákat ugrasztja talpra. Meg aztán Arany Jánost is megidézhetnénk, aki a pesti hírlapírók többszöri zaklatására, hogy mondaná meg, miként tehet eleget a költő a nemzeti hivatásnak, azt a választ adta, olyképpen, hogy jó verseket ír. Számunkra mindenesetre rokonszenvesebb Illyés vagy Arany kritériuma, mint az a nemzetközponitú értékszintmérés és meghatározás, amelynek a jegyében végre kellene hajtani a sürgetett Petőfi-reviziót, felül kellene vizsgálni a kulturális közélet, a tankönyvek, iskolák, tanszékek és intézmények Petőfijét, de a tanárok és tankönyvírók fogyatékos nemzetudata ál-

tal eltorzított költőportrét is. Már régen megfigyelt, ismert és leírt jelenség ez: a Petőfi-redivivus gondolata, a költő újra felfedezése iránti igény rendszerint a nemzettudat kritikus fordulatainak idején, válságos szakaszaiban, a „szorongás napjaiban” jelentkezik. Persze nemcsak Petőfi esetében van ez így. A társadalom tektonikus mozgásai nagy számban vetik ilyenkor a felszínre a történelem áradmányos talajába süllyedt értékeket. S ilyenkor szoktak – ugyancsak sürgető feladat formájában – jelentkezni az esztétikai értékrendszerek, az irodalomtörténeti vagy kritikai standardok felülvizsgálatára irányuló követelések is, mintegy annak a jelétül, hogy az átalakulás és megújulás igénye a szellemi mélystruktúrákba is lehatol. Éppen ezért múlhatatlan szükség, hogy a perújítás mindig kellő felkészültséggel, széles körű tájékozottság birtokában, megbízható arányérzékkel és fejlett ízléssel párosulva történjen, főleg pedig mentesen a koráramlatok szélsőségeitől, amelyek éppoly súlyos deformációkat okozhatnak az újjáformálandó arcképen, mint amelyek ellen a revízió irányul.

Szóllósy Vágó diagnózisa nem egy pontban helyesnek látszik. Noha célja nem Petőfi művének átértékelése, hanem a vele összefüggő művelődéstörténeti, kultúrszociológiai, részben pedig kapcsolattörténeti és a szellemi néprajz körébe tartozó helyi hagyományanyag, a szóbeli és írásos emlékek gyűjteményének a gyarapítása, a költő kultuszáról való adatok és bizonyítékok tömör összefoglalása és ismertetése, mégis úgy véljük, hogy mindezekon túl jó néhány megállapítása sikeresen hozzájárulhat a költő jugoszláviai utóéletének nemcsak ismertetéséhez, hanem sajátosságainak megértéséhez és jellemző vonásainak a főlvázolásához is. Rámutat pl., hogy a két világháború közti korszakban a Petőfi-kultusz leglátványosabb és legnépszerűbb formája a János vitéz színpadi változatának az előadása volt. Ehhez kétségtelenül hozzájárult az is, hogy a műkedvelő színjátszás iránt a hatóságok bizonyos értelemben toleránsabbaknak bizonyultak, mint másféle kulturális megnyilvánulások iránt, s ez kedvező feltételeket nyújtott a dalmű népszerűvé válásához is. A „kulturális pangás időszakában”, ahogy a szerző az 1918 és 1941 közötti éveket nevezi, a János vitéz sorozatos előadásai a magyar kisebbségi kultúra teljesítményének magaslati pontját jelzik. – „A háborús évek és a második világháború utáni Petőfi-kultusz” című fejezetben helyes kritikai érzékkel mutat rá, hogy „a szó nemes értelmében vett Petőfi-kultuszról nem beszélhetünk”. Megállapítja, hogy a rezsimváltozás mit sem változtatott a korábbi gyakorlaton: a költő továbbra is nagyrészt a propaganda eszköze maradt a gyökeresen megváltozott ideológiai irányzatok ellenére is. A háború után minden nehézség nélkül folynak tovább Kacsóh Pongrác dalművének színpadi előadásai: „... a divatos Petőfi-képbe, amit a kor önnön arculatára megalkotott, nemcsak az 1848, a Föltámadott a tenger, a Respublika fért bele, kaphatott benne helyet, hanem a (polgári ideológiát hordozó) dajjáték is. Sőt nem is akármilyen helyet! Hogy az egyébként rendkívül éber kulturbürokraták figyelme elsiklott a dajjáték polgári ízléshez idomított, stilizált jellege felett, ahhoz a librettó alapjául szolgáló Petőfi-mű, a költő neve és reputációja mellett nyilván hathatósan hozzájárult az a tény is, hogy a János vitéz színre állítása mindig többet, nehezebb feladatot jelentett egy egyszerű műkedvelő előadás megrendezésénél.” – A zsákatcába jutott Petőfi-kultusz szinte tragikomikus megnyilvánulásai között említi, hogy a költő nevét nemcsak kulturális egyesületek, iskolák, énekkarok, táncsoportok, könyvtárak – tehát művelődési feladatkörben tevékenykedő intézmények vették fel, hanem paraszt- és földműveszövetkezetek, sőt cipész- vagy szűcsipari munkaszervezetek, egy községben pedig még a futballcsapat is bitorolta ezt a nevet. A 150. évforduló (1973) már minőségi változásokat hozott az addigi gyakorlatban: a Petőfi-emlékek ápolása mindinkább az arra illetékes szervek és tevékenységek hatáskörébe került –

a kultúra, a tudomány, a művészet, a nevelésügy feladatává vált. Noha ez utóbb felsorolt tevékenységformáknak szentel legnagyobb teret, s helyesen ítéli meg azt is, hogy a jubileumi esztendő mérőöldkőnek számít tájainkon a Petőfivel való elmélyültebb foglalkozás tekintetében, mégis interpretációjának e vonatkozásaira tehetünk legtöbb észrevételt. Főleg azért, mert az alább érintett kérdések szellemi, kulturális, tudományos vagy művészeti életünk területein is fölbukkannak, s érdemesnek látszanak arra, hogy a könyvben prezentált fölfogástól eltérő látószögből is pillantást vessünk rájuk. Úgy véljük ugyanis, hogy amíg szerzőnk a Petőfi-kultusz külső manifesztációit elemzi, míg tehát a művelődési egyesületek, iskolai rendezvények, műkedvelő színpadok stb. körében végzi vizsgálatait, mindaddig megállapításai reálisak, megalapozottak, objektívek, érveléseiben azonban korántsem látszik oly meggyőzőnek a nemzeti kultúra szubtilisebb kérdéseit illetően.

Minden bizonnyal pontos Bányai Jánosnak a megállapítása, amely szerint „Petőfi költészetének minden újabb megközelítése kötelezően szembenéz az öt megelőző nézetekkel és szempontokkal”. Pontos ez a megfigyelés, de az már nem biztos, hogy a szembenézés mindig pozitív eredménnyel jár, szükséges, helyes, indokolt, célravezető is együttal, vagy éppen csak valamilyen divat, aktualitás, netán a tárgyalat témán kívül eső tényezők játszanak-e közre létrejöttében. Meg aztán azt is tudni kell, melyik az a „megelőző” nézet. Merthogy a Petőfi-megközelítésben Gyulai Páltól kezdve Sz. V. László föllépéséig számtalan szembenézést ismer az irodalomtörténet. Szöllősy Vágó László könyve természetesen nem vállalkozik Petőfi költészetének újszerű megközelítésére, de – sajnos – művelődéstörténeti anyaga sem mondható olyan súlyúnak, hogy annak ismerete közelebb hozna bennünket a költő személyiségének jobb megértéséhez, legfeljebb ha az utóéletével összefüggő jelenségek némelyikére vet élesebb fényt. Az olvasónak kételyei támadhatnak az iránt is, hogy lehetséges-e nemzeti kultúránk nagyjainak a szellemiségét (ezúttal egy költőt, méghozzá Petőfi Sándorét!) tudatosan és bevallottan „nem irodalmi” (s mint már fentebb jeleztük: csekély értékű művelődéstörténeti) anyag alapján megismerni, ápolni s ébresztgetni. Ehhez ugyanis sem a függelékben közreadott dokumentumok, sem az intézményekkel stb. kapcsolatos s a szövegben tárgyalt tevékenységi formák leírása nem nyújt kellő szemléleti alapot. Egy olyan munkaprogram és vizsgálati célkitűzés viszont, amely a nemzettudat, az identitászavar, a nemzetiségi kultúra sorskérdéseire keresi a választ, aligha elégedhet meg a „Petőfi nevét viselő intézmények és egyesületek” összeírásával a kispiai felderítőcsapattól kezdve a feketisci cipészszövetkezetig. Nem szeretnénk kétségbe vonni a kiadvány és írója jóhiszeműségét, sőt munkájának hasznos voltát sem, csak éppen arra akarunk emlékeztetni, amire Hatvany Lajos hívta fel a figyelmet a Nyugat indulásakor a Ferenczi-féle Petőfi Könyvtár Kéry-kötetéről szólván: a sok semmitmondó, jelentéktelen apróság, amivel könyvét terheli, pusztán arra való, hogy elrejtse szemünk elől a költőt, elterelje a figyelmet a vizsgálat lényeges kérdéseiről. Mert nem sok eredménnyel járhat még a „déli végeken” kiadott Petőfi-könyvek teljességre törekvő bibliográfiája, délszláv fordítóinak a névsora vagy lefordított verseinek a lajstromozása sem, ha pl. meg sem említi az olyan kapitális munkát, mint Sava Babić *Kako smo prevodili Petefija* (Hogyan fordítottuk Petőfit) című huszonhat éves monográfiája, amely nemzetközi viszonylatokban is a legkomplettebbnek mondható értekezésnek számít Petőfi poézisének az életéről valamely idegen nyelvi közegben. Pedig amit abból kiolvashatunk, az rendkívül tanulságos a mi szempontunkból is: szerb nyelvterületen (nagyjából abban a földrajzi térségben, amely együttal Sz. V. tárgyalásának a színtere, illetve szellemi kerete is) a magyar poéta verseinek jóval nagyobb a hullámverése, mint ugyanezen térségek magyar kulturális közéletében, s ami még ennél is fontosabb: költői

rangját, poézisének értékeit, szellemének értékelését kevésbé fenyegette a politika környezetszennyezése.

A könyvből elének táruló kép sivár és kiábrándító: valóban mindössze ennyi lenne az, amit magunkénak mondhatunk belőle? Csupa külsőség, adatszerű felsorolás, mennyiségi mutató: ennyi szavalo, annyi fordító, amannyi a Petőfi nevet viselő egyesület, intézmény, brigád, utca, iskola, önképzőkör, futballcsapat, szövetkezet, felderítő órs, nyomdai vállalat. . . S csak mutatóban a költő szelleme, a szellemi Petőfi. Ha a könyvnek van igaza, akkor magunkba kell szállnunk, sőt roskadnunk, háromnapos lelki gyakorlatot tartanunk, vádat emelnünk magunk ellen. Mindenkinék, aki valaha is tollára vagy ajkára vette a nevét tankönyvben, újságban, szószéken, iskolatáblán, kaszárnyaudvaron, szerkesztőségben, katedrán, kiadóhivatalban, tudományos intézetben. . . De a Petőfi-portré újrafogalmazásához, ahogy a könyv sorai sugalmazzák, bizonyára nem is annyira pedagógiai, tudományos, kulturális stb. feladatok megoldására van szükség, hanem ahhoz elsősorban a redukált, az elbizonytalanodott és csonka nemzet tudatunkat kell helyreállítani, egy újfajta, érzelmi megalapozottságú tudományos felfogást kell meghonosítani. Föltételezhetően ezért tartja a szerző fontosabbnak s a nagy szellem iránti tisztelet értékesebb jelének a gunarasi iskola önképzőkörének a látogatását nyugtázó bejegyzést a kiskörsi szülőház látogatókönyvében, vagy akár egy Petőfi tematikájú filatelistakiállítás megrendezését, illetve ezek regisztrálását is, mint pl. a belgrádi Kolarac népegyetemen megtartott központi ünnepi megemlékezést, amelyen a főváros frótársadalmának jelesei fejezték ki tiszteletüket a magyar költő emléke előtt. Úgy véljük, hogy a déli végek Petőfi-jének a felidézéséhez az őt megillető értékelések sorában ez legalább olyan jelentőségű kulturális esemény volt, mint mondjuk, a bajmoki nyelvművelők Petőfi-vetélkedője.

Valójában nem is a könyv úgynevezett „tartalmára”, vagyis tényanyagára, dokumentációjára, tárgyi felszereltségére, a benne felhasznált szakirodalom megválogatásának a kritériumára, a jegyzetapparátusára stb. van észrevételünk, mert mindez csak következmény, egy elvi álláspont tükröződése, amely az ember irodalmi (szellemi-művészi-esztétikai) alkotómunkáját másodlagos, alárendelt, külső tényezőktől kondicionált (mindezek folytán csökkent értékű) tevékenységnek fogja fel. Ezt a felfogást föltételelesen s jobb megnevezés híján funkcionális irodalomszemléletnek nevezhetnénk, mert a műalkotást sokszor önmaga természetétől idegen, sőt olykor annak ellentmondó produktumok s egy merőben pragmatikus cselekvés eszközeként látja, s ebben a funkciójában értékeli. Márpedig éppen ez a szemléletmód csábít leginkább arra, hogy a költőből népevezért, gondolataiból lobogót, költészetből ideológiát csináljon.

Aligha lehetne nehezebb feladat elé állítani ma a szellemi tudományok, a történelmi diszciplínák (s ide tartozik a kultúrhistoria is) kutatóját, mint elvárni tőle, hogy tárgyát elfogulatlanul, tartózkodó objektivitással közelítse meg. Azzal is tisztában vagyunk, hogy a tudomány tárgyilagossága önmagában aligha lehet a minden oldalról fenyegető kisajátítás, torzítás, hamisítás hathatós ellenszere. Nemkülönbön jogos az a kérdés is, hogy miért éppen most, miféle etika alapján s miért éppen mi kérjük számon önmagunkon és munkáinkon a tudományos tárgyilagosságot, holott szűkebb világunk, amelyben élünk, naponta és tucatjával kínálja, sőt erőszakolja ránk más nyelvek, kultúrák, hagyományok, szokások és észjárások parancsait és „igazságait”. Erkölcsök dolgában azonban kinek-kinek saját magával kell elszámolnia, mert a tudományos erkölcs nem lehet pragmatista fontolgatások, egyezkedések, megalkuvások tárgya.